

Chris Lorenz

«ΠΕΣ ΜΟΥ, ΠΟΥ ΠΗΓΑΝ ΕΚΕΙΝΕΣ ΟΙ ΚΑΛΕΣ ΕΠΟΧΕΣ;»

Σχετικά με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της θεωρίας εκσυγχρονισμού στην ιστορική μελέτη¹

Μετάφραση, Λένα Ελ. Αν. Αρτιζάνα

Chris Lorenz, Professor of Philosophy of History at Free University of Amsterdam.

¹ . Chris Lorenz, “WON’T YOU TELL ME, WHERE HAVE ALL THE GOOD TIMES GONE?” On the Advantages and Disadvantages of Modernization Theory for Historical Study In *Rethinking History*, June 2006_σελίδες 171-200 [DOI: 10.1080/13642520600648350]

Το 1975 ο Hans-Ulrich Wehler, ο οποίος ίδρυσε τη λεγόμενη σχολή Bielefeld της ιστορίας μαζί με τον Jürgen Kocka και τον Reinhart Koselleck, δημοσίευσε ένα μικρό βιβλίο με τίτλο *Modernisierungstheorie und Geschichte* (θεωρία εκσυγχρονισμού και ιστορία).¹ Το βιβλίο περιείχε μια σύνοψη και μια κριτική εκτίμηση των κυρίως κοινωνιολογικών και πολιτικών θεωριών του εκσυγχρονισμού από την σκοπιά των λεγόμενων «ιστορικών της κοινωνίας (historians of society)». ² Οι ιστορικοί της κοινωνίας επιχείρησαν μια σύνθεση της ιστορίας και των κοινωνικών επιστημών, δηλαδή, στόχος τους ήταν μια «ιστορική κοινωνική επιστήμη». Έτσι στράφηκαν στις κοινωνικές επιστήμες για να αντλήσουν θεωρητικές οπτικές που θα ήσαν χρήσιμες και αξιοποιήσιμες από τους ιστορικούς.³ Προς αυτήν την κατεύθυνση, ο Wehler προσπάθησε να συνοψίσει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της θεωρίας εκσυγχρονισμού. Προκειμένου να δώσει τη δυνατότητα στους αναγνώστες του να στοχαστούν οι ίδιοι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των θεωριών εκσυγχρονισμού, η ανάλυσή του ήταν αρκετά λεπτομερής.⁴ Στα επιχειρήματα κατά της θεωρίας του εκσυγχρονισμού, ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα εξής:

1. Οι θεωρίες εκσυγχρονισμού θεωρούν τη δυτική και ιδιαίτερα την αμερικανική κοινωνία ως το μοντέλο για όλες τις «σύγχρονες» κοινωνίες εν γένει.
2. Οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού προϋποθέτουν μια μονογραμμική αναπτυξιακή λογική από την παράδοση προς τη νεωτερικότητα, και το αμερικανικό μοντέλο νεωτερικότητας. Οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού αποδέχονται σιωπηρά την ύπαρξη μίας ενιαίας προμοντέρνας παράδοσης και την ανωτερότητα της Δύσης από το μη δυτικό κόσμο.
3. Οι θεωρίες εκσυγχρονισμού διχοτομούν την παγκόσμια ιστορία σε δύο στάδια, ένα παραδοσιακό, προνεωτερικό στάδιο και ένα νεωτερικό. Διαβάζουν έτσι τη παγκόσμια ιστορία ως μια διαδικασία εξέλιξης από τις παραδοσιακές, προνεωτερικές κοινωνίες προς τις σύγχρονες, νεωτερικές κοινωνίες, ως μια μετάβαση από την παράδοση στη νεωτερικότητα (δηλαδή, ως μια διαδικασία εκσυγχρονισμού).

4. Οι θεωρίες εκσυγχρονισμού προϋποθέτουν ότι ένας κοινωνικός σχηματισμός αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα, με ενιαία θεσμικά χαρακτηριστικά, και δεν λαμβάνει υπόψη ότι εντός μιας κοινωνίας, εντός ενός κοινωνικού σχηματισμού, μπορεί να υπάρχουν υποσυστήματα τα οποία να είναι αναχρονιστικά και οπισθοδρομικά, να ανταγωνίζονται δηλαδή τη λογική του συστήματος. Αυτό το κενό οδήγησε τη Σχολή του Μπίλεφελντ (Bielefeld School) να ερμηνεύσει τον φασισμό ως αποτέλεσμα της «άνισης ανάπτυξης» των οικονομικών και πολιτικών υποσυστημάτων της Γερμανίας και της Ιαπωνίας [δηλαδή, η οικονομία είναι νεωτερικού τύπου, αναπτυγμένη, αλλά το πεδίο της πολιτικής υπολείπεται, δεν συνάδει με το οικονομικό πεδίο].

5. Οι θεωρίες εκσυγχρονισμού στηρίζονται στην αντίληψη ότι τα κοινωνικά συστήματα βρίσκονται σε κατάσταση ισορροπίας, και έτσι εστιάζουν στις δομές και όχι στις διαδικασίες, στην αναπαραγωγή του συστήματος, παρά στις εντάσεις, τις αντιθέσεις και τις μεταλλαγές του.

6. Οι θεωρίες εκσυγχρονισμού ταυτίζουν σιωπηρά το κοινωνικό σύστημα με το έθνος-κράτος.

7. Οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού χαρακτηρίζονται από υποτίμηση του ρόλου της πολιτικής.

8. Οι θεωρίες εκσυγχρονισμού δεν αντιλαμβάνονται την εξουσία, τη σύγκρουση και τα συμφέροντα με επαρκείς τρόπους.

Η λίστα με τα επιχειρήματα του Wehler όσον αφορά την κριτική του στις θεωρίες του εκσυγχρονισμού είναι τόσο εκτεταμένη ώστε οι αναγνώστες του θα μπορούσαν εύλογα να αναρωτηθούν – μετά από όλα, οι ιστορικοί θα πρέπει άραγε να συνεχίζουν να ενδιαφέρονται για την αξιοποίηση αυτών των θεωριών στις μελέτες τους? Ο Wehler, ωστόσο, απάντησε σε αυτό το ερώτημα καταφατικά - και αυτό ισχύει ακόμη και είκοσι χρόνια αργότερα (1995) όταν αναδημοσίευσε το αρχικό του κείμενο αμετάβλητο.⁵ Ωστόσο, δεν άφησε τον αναγνώστη στο σκοτάδι σχετικά με τους λόγους για τους οποίους προτιμά τις θεωρίες εκσυγχρονισμού. Ο κατάλογος των επιχειρημάτων του για την εφαρμογή των θεωριών εκσυγχρονισμού στην ιστορία ήταν τόσο εκτεταμένος όσο η κριτική που περιέγραψε στην προηγούμενη ενότητα:

1. Οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού μπορούν να αξιοποιηθούν για την κατανόηση της κοινωνικής αλλαγής, της ιδιαίτερης ιστορικής δυναμικής, της εξελικτικής διαδικασίας που εξαπλώθηκε σε όλον τον κόσμο από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης και της Γαλλικής Επανάστασης.⁶

2. Δεν υπάρχει κάποια καλύτερη εναλλακτική λύση από τις θεωρίες του εκσυγχρονισμού, και αυτό ισχύει και για τον μαρξισμό και την αξιοποίησή του στην ιστοριογραφία. Επίσης, ο Wehler θεωρεί ότι κατά κάποιον τρόπο η μαρξική θεωρία αντιπροσώπευε μία παραλλαγή της θεωρίας του εκσυγχρονισμού. Αυτή όμως η παραδοχή μας κάνει να σκεφτούμε ότι οι θεωρίες εκσυγχρονισμού δεν είναι απαλλαγμένες από κάποια θεμελιώδη προβλήματα που αφορούν και τον μαρξισμό.

3. Οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού, σύμφωνα με τον Wehler, μας επιτρέπουν να αναδείξουμε «τα κανονιστικά στοιχεία της έννοιας του εκσυγχρονισμού», δηλαδή τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές αξίες οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως κανονιστικό θεμέλιο της κριτικής. Συνάδοντας και τις ευαισθησίες της Σχολής της Φρανκφούρτης και ειδικά του Jürgen Habermas, η Σχολή Μπίλεφελντ (Bielefeld School)

συμμερίζεται την ιδέα μια «κριτικής κοινωνικής επιστήμης» και θεωρεί ότι η κοινωνική επιστήμη συνεχίζει το «έργο του Διαφωτισμού».

Σελίδα 106

4. Οι θεωρίες εκσυγχρονισμού μιας προσφέρουν τυπολογίες με βάση τις οποίες οι ιστορικοί μπορούν να αναγνωρίσουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε διαφορετικές, ιστορικά συγκεκριμένες διαδικασίες εκσυγχρονισμού. Εδώ ο Wehler αναφέρεται στο διαφορετικό «ιστορικό μονοπάτι» που ακολούθησε ο εκσυγχρονισμός της Γερμανίας, το οποίο αντιτίθεται προς ό,τι συνέβη στην υπόλοιπη Δύση (...).

Ο Wehler ολοκληρώνει την αποτίμηση των θεωριών εκσυγχρονισμού με το συμπέρασμα ότι «τα πάντα εξαρτώνται από εμπειρικά πειστικές ιστορικές αναλύσεις». Η καλύτερη απόδειξη ότι οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού έχουν αξία για τους ιστορικούς βρίσκεται στην πράξη [the proof of the pudding is in the eating], δηλαδή, οι ιστορικοί μπορούν να ελέγξουν εμπειρικά κατά πόσον οι θεωρίες αυτές τους επιτρέπουν την ανάλυση σύνθετων κοινωνικο-οικονομικών και πολιτισμικών φαινομένων.

Αυτό που ο Wehler δεν διευκρίνισε στο κείμενό του ήταν πώς ζύγιζε τα υπέρ και τα κατά της θεωρίας του εκσυγχρονισμού και γιατί τελικά κατάληξε στην υιοθέτηση των θετικών της στοιχείων και όχι των αρνητικών επιχειρημάτων της κριτικής του. Ανεξάρτητα από το αν το επιχείρημα του Wehler ότι «δεν υπάρχει λογικά ανώτερη εναλλακτική λύση από τη θεωρία του εκσυγχρονισμού» είναι εύλογο για τους κοινωνιολόγους ή τους πολιτικούς επιστήμονες, σίγουρα δεν είναι ένα επιχείρημα για ιστορικούς που δεν ήταν ήδη πεισμένοι για την αξία των εν λόγω θεωριών. Θα άλλαζαν γνώμη μόνο εάν η θεωρία εκσυγχρονισμού λειτουργούσε στην ιστορία με καινοτόμο τρόπο και δεν χρειάστηκε να περιμένουν πολύ μέχρι να το δουν αυτό να συμβαίνει.⁷

Το 1973, ο ίδιος ο Wehler παρουσίασε μια εμπειρικά βασισμένη ιστορική ανάλυση η οποία αξιοποιούσε τη θεωρία του εκσυγχρονισμού. Το βιβλίο του *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918 (The German Empire 1871-1918)* έγινε γρήγορα δημοφιλές και αναδείχτηκε σε ένα κλασικό έργο στο πεδίο της ιστορίας της κοινωνίας, ενώ μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες.⁸ (...) Το βιβλίο του Wehler διαβάστηκε, επαινέθηκε και επικρίθηκε σε μαζική κλίμακα – γεγονός το οποίο από μόνο του συμβολίζει μια τεράστια επιτυχία.¹⁰ Η γερμανική ιστορική κοινωνική επιστήμη, καθοδηγούμενη από τη θεωρία του εκσυγχρονισμού, παρουσιάστηκε για κάποιο χρονικό διάστημα ως μια πραγματική αλλαγή παραδείγματος, ως ένα νέο ιστορικό παράδειγμα το οποίο αντικατέστησε την παραδοσιακή ιστορία, η οποία αποδοκιμάστηκε εξαιτίας του ιστορικισμού της και της επικέντρωσής της στο πεδίο της πολιτικής ιστορίας.

Θεμελιώδης για τη γερμανική αντίληψη της ιστορίας της κοινωνίας ήταν μια κριτική εκδοχή της θεωρίας Sonderweg. Σύμφωνα με αυτήν την θεωρία, η Γερμανία είχε

ακολουθήσει ένα «ειδικό μονοπάτι» (Sonderweg) προς τον εκσυγχρονισμό σε σύγκριση με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις της Δύσης -αυτή ακριβώς η θέση αναδιατυπώθηκε τώρα σύμφωνα με τη θεωρία του εκσυγχρονισμού. 11 Η μελέτη του Barrington Moore «*Οι κοινωνικές ρίζες της δικτατορίας και της δημοκρατίας*» λειτούργησε εδώ ως το βασικό ιστορικό πλαίσιο. 12 Ο Moore ερμήνευε τον 19ο αιώνα και τον Πρώσο-Γερμανικό δρόμο προς τη νεότεριότητα ως μια συντηρητική επανάσταση «εκ των άνω/from above». Το συμπέρασμα της μελέτης του για τον ιδιαίτερο γερμανικό δρόμο ήταν μια ένταση ανάμεσα στον οικονομικό εκσυγχρονισμό (εκβιομηχάνιση), τον εκσυγχρονισμό του κράτους (γραφειοκρατικοποίηση) και στις παραδοσιακές αυταρχικές πολιτικές και κοινωνικές δομές οι οποίες διατηρήθηκαν σχεδόν αναλλοίωτες. Αυτός ο τύπος συντηρητικής επανάστασης οδήγησε, μέσω αυταρχικών και δικτατορικών μορφών κράτους, σε μια αντιδραστική-καπιταλιστική ή φασιστική πορεία προς τον εκσυγχρονισμό. Αυτός ο δρόμος ήταν ριζικά διαφορετικός από τον δημοκρατικό-καπιταλιστικό δρόμο που ακολουθούσαν η Αγγλία, η Γαλλία και οι ΗΠΑ. Σε αυτές τις χώρες ο οικονομικός εκσυγχρονισμός αναπτύχθηκε λίγο πολύ παράλληλα με τον πολιτικό εκσυγχρονισμό (επέκταση των δικαιωμάτων, δημοκρατική συμμετοχή), ενώ στην αντιδραστική-καπιταλιστική πορεία, ο οικονομικός και ο πολιτικός εκσυγχρονισμός έγινε άνισα, δεν ήταν συντονισμένος.

Σελίδα 107

Έτσι, η θεωρία του εκσυγχρονισμού του Moore προσέφερε τη δυνατότητα να ερμηνευτεί η απουσία δημοκρατικών θεσμών ως απόρροια του «καθυστερημένου εκσυγχρονισμού» του πολιτικού συστήματος έναντι του οικονομικού συστήματος. Οι ιστορικοί της κοινωνίας της Γερμανίας έχουν χρησιμοποιήσει τη θεωρία του Moore για να εξηγήσουν την ουσιαστικά μη δημοκρατική σύγχρονη ιστορία της Γερμανίας έως το 1945.

Δυσaréσκεια με τη θεωρία του εκσυγχρονισμού, η κρίση στην ιστορία της κοινωνίας τη δεκαετία του 1990

(...)

Ο Jürgen Kocka (...), ο πιο σημαντικός συνεργάτης του Wehler σε κάθε ιστοριογραφικό πόλεμο από τη δεκαετία του 1960, γράφει το 2000: «Τα πράγματα έχουν καταλαγιάσει γύρω από την ιστορική κοινωνική επιστήμη. Για πολλούς, η γλώσσα της δεκαετίας του '60 και του '70 ακούγεται περίεργη σήμερα. Η απόσταση μεταξύ της ιστορίας και των κοινωνικών επιστημών φαίνεται να έχει μεγαλώσει πάλι (...): Μήπως η ιστορική κοινωνική επιστήμη έχει αρχίσει να γίνεται ξεπερασμένη, παρωχημένη;». 14 Ο Kocka σημείωνε ότι «ο άνεμος έχει αλλάξει πορεία» και τα τελευταία δέκα χρόνια «χτυπάει καταπρόσωπο την ιστορική κοινωνική επιστήμη» (...), «η ιστορία σήμερα έχει πάψει κατά πολύ να θεωρείται συγγενής με την ιστορική κοινωνική επιστήμη» (...).¹⁵

Ο Kocka ιστοριοποίησε το έργο του Bielefeld καθώς επιχείρησε να αναφερθεί στις ιστορικές του καταβολές και στην προέλευσή του. Αναφέρθηκε στην αμοιβαία σύνδεση ανάμεσα στον κριτικό, πρακτικό του προσανατολισμό, στις παραδοχές της θεωρίας

εκσυγχρονισμού και στην ερμηνεία της σύγχρονης γερμανικής ιστορίας με όρους ενός «ιδιαίτερου δρόμου» προς τη νεότερικότητα. «Με βάση τις παραδοχές της θεωρίας του εκσυγχρονισμού, η ερμηνεία της γερμανικής ιστορίας ως «ξεχωριστού δρόμου» επιχείρησε ουσιαστικά μια κριτική της σύγχρονης γερμανικής ιστορίας σε σύγκριση με τη Δύση, και προσπάθησε να εξηγήσει την ναζιστική θηριωδία και την καταστροφή που επέφερε ο Εθνικο-σοσιαλισμός."16 Ήταν ο συγκεκριμένος ιστορικός αστερισμός της δεκαετίας του '60 και του '70, ο οποίος παρήγαγε την ιστορία ως ιστορική κοινωνική επιστήμη στη Δυτική Γερμανία.

Σελίδα 108

Το ενδιαφέρον για τη σύζευξη της ιστορίας με την κοινωνική επιστήμη συνδέθηκε στενά με την προσπάθεια να προσεγγιστεί η ιστορία ως συνέχεια του προτάγματος του Διαφωτισμού και να διδαχτούμε από την ιστορία. Εν τω μεταξύ, αναμένονται πολύ περισσότερα από την ιστορία: αξιοποίηση του παρελθόντος, ενδιαφέρον για τη μνήμη και τις ταυτότητες, και κάποιες φορές, γιατί όχι; ψυχαγωγία.» 17

Ο Wehler ένωσε επίσης την ανάγκη σε αυτήν την περίπτωση να βάλει την ιστορία της κοινωνίας σε ένα νέο πλαίσιο, και να την αξιολογήσει υπό το φως των νέων «προκλήσεων». 18

Είναι ενδιαφέρον ότι τώρα έκανε μια άμεση σύνδεση ανάμεσα στην εποχή όπου η ιστορία της κοινωνίας και οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού ήταν σε ακμή και την εποχή που χαρακτηρίζονταν από μια αισιόδοξη πίστη στην πρόοδο - της φάσης της έκρηξης της ιστορίας της κοινωνίας και της θεωρίας του εκσυγχρονισμού με τη χαρακτηριστική αισιόδοξη πίστη της στην πρόοδο.

Ωστόσο, εδώ ο Wehler δεν κάνει λόγο για κάποιες παλαιότερες απόψεις, όπως η σχέση ανάμεσα στη θεωρία του εκσυγχρονισμού και μια αισιόδοξη πίστη στην πρόοδο, η οποία ενσωματώνεται στην υπόθεση περί μιας μονογραμμικής εξελικτικής λογικής με τη Δύση (δηλαδή τις ΗΠΑ) ως το τέλος, τον σκοπό της ιστορικής εξέλιξης. Τώρα ο Wehler έκανε τις ακόλουθες παρατηρήσεις σχετικά με την άνοδο και την πτώση των θεωριών εκσυγχρονισμού: «Το γενικό πνευματικό κλίμα υποστήριζε έναν σχετικά αισιόδοξο τρόπο σκέψης, γι' αυτό οι θεωρίες του εκσυγχρονισμού ήταν ελκυστικές για την ανάλυση μακροχρόνιων διαδικασιών εξέλιξης». Στη συνέχεια δήλωνε ότι από τότε, είχε γίνει μια «δυσφήμιση της αισιόδοξης πίστης στην πρόοδο» ως συνέπεια των «κρίσεων του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης, και των πολέμων, διακρατικών ή και εμφυλίων». Η νεότερη γενιά ήταν «βαθιά σκεπτικιστική, όχι μόνο σε σχέση με την ιδέα της προόδου αλλά και σε σχέση με την οποιαδήποτε έννοια της εξέλιξης».

Επίσης, ο Wehler αναγνώριζε τώρα το «κόστος» της υπόθεσης περί ενός ιδιαίτερου, γερμανικού δρόμου - δηλαδή, του ακρογωνιαίου λίθου της ιστορίας του Bielefeld, την οποία παλαιότερα υπερασπίστηκε έντονα εναντίον όλων των κριτικών της. 19 Οι

διεθνείς σχέσεις, η θρησκεία, ο νόμος, ο πόλεμος και το φύλο (gender) – δηλαδή, σχεδόν όλα τα θέματα που βρίσκονται στο επίκεντρο της ακμάζουσας "νέας πολιτισμικής ιστορίας" από τη δεκαετία του 1980 - τώρα αναγνωρίστηκαν ως "κενά" στη σύλληψη της ιστορίας που υπηρετούσε το Bielefeld. Παραδεχόταν επίσης ότι «η ιδιαίτερη έμφαση των γερμανών ιστορικών με το ιδιαίτερο, ξεχωριστό μονοπάτι της Γερμανίας προς τον εκσυγχρονισμό, δηλαδή, η αποκοπή της από τον πολιτισμό στα χρόνια του 1933 και του 1945, είχε αναμφισβήτητα υψηλό τίμημα. 20

Όταν οι Wehler και Kocka – οι ίδιοι οι ιδρυτές πατέρες της γερμανικής ιστορίας της κοινωνίας - στα τέλη του εικοστού αιώνα ιστοριοποιούν τη θεωρία εκσυγχρονισμού και του ιδιαίτερου δρόμου, τότε μπορεί κανείς να μιλήσει για μια σημαντική κρίση στην ιστορία της κοινωνίας: η θεωρία του εκσυγχρονισμού και του ξεχωριστού γερμανικού δρόμου ανήκουν στα θεμέλια της γερμανικής εκδοχής της ιστορίας της κοινωνίας, και από τις ίδιες της δηλώσεις των πρωτεργατών της γίνεται φανερό ότι αυτά τα θεμέλια αρχίζουν πια να τρίζουν.

(...)

Οι θεωρητικές βάσεις της Κρίσης στην Γερμανική Ιστορία της Κοινωνίας

Σελίδα 110

(...)

Οι Wehler και Kocka έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στα πολιτικά και πολιτιστικά πλαίσια που επηρέασαν την πορεία της ιστορικής κοινωνικής επιστήμης. Στις επισκοπήσεις τους αναφέρθηκαν στο ρόλο του πολιτικού κλίματος για τη μεταρρύθμιση, που θεωρήθηκε ευνοϊκός στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Αναφέρεται επίσης ο ρόλος της κοινωνιολογίας ως σημαντικού κοινωνικού επιστημονικού «συνεργάτη» της ιστορίας της κοινωνίας, όπως και η επιρροή του μαρξισμού. Τα πρότυπα ευνοήθηκαν, είτε λόγω της μαρξιστικής επιρροής, είτε στο πλαίσιο των θεωριών του εκσυγχρονισμού στην ιστορία». 28

Σελίδα 111

Όσον αφορά τη δεκαετία του ογδόντα, οι Wehler και Kocka αναφέρουν σύντομα τον ρόλο της ιστορίας της καθημερινής ζωής και τον ρόλο της ιστορίας των γυναικών και του φύλου [gender]. Αυτά τα νέα ενδιαφέροντα είχαν οδηγήσει σε «σχετικοποίηση» των κοινωνικοοικονομικών εξηγήσεων και σε αναγνώριση της σημασίας των διαστάσεων του φύλου, της εμπειρίας και του νοήματος. Γι' αυτό το λόγο η ιστορία της κοινωνίας άρχισε να στρέφεται ολοένα και περισσότερο στον θεωρητικό της κοινωνικής δράσης Max Weber, ο οποίος τώρα αγκαλιάστηκε ως πρωτοπόρος της (...). Ο Wehler αποδίδει την αυξανόμενη αντίσταση στην ιστορία της κοινωνίας στο γεγονός ότι μια νέα γενιά άρχισε να δίνει έμφαση σε ζητήματα, όπως η διεύρυνση της εξατομίκευσης και της συναισθηματικότητας. Αυτές οι εξελίξεις τροφοδότησαν μια αυξανόμενη «αντίσταση στις μεγάλες αφαιρέσεις των κοινωνικών επιστημών και την υποτιθέμενη «ψυχρότητα» των δομικών, στρουκτουραλιστικών αναλύσεων, σε μια εποχή κατά την οποία οι όροι

«συγκίνηση» και «ευαισθησία» έγιναν αντικείμενο λατρείας, η νέα μόδα. Η αναφορά στο τυχαίο και την ενδεχομενικότητα μέσα στην ιστορία, η έμφαση στην ατομική δράση και στα νοήματα των κοινωνικών υποκειμένων, έγινε η νέα τάση που υπονόμει το κύρος και την υπεροχή των δομικών αναλύσεων.³⁰

Στη δεκαετία του 1990, υπό την επήρεια των παγκόσμιων μετατοπίσεων στην πολιτική εξουσία ως συνέπεια της εξαφάνισης του πρώην κομμουνιστικού «Ανατολικού μπλοκ», μια θεμελιώδης ανακάλυψη και αναγνώριση του πολιτισμού και της παράδοσης (ιδίως των εθνικών, εθνοτικών και θρησκευτικών παραδόσεων), ως κεντρικές διαστάσεις της «κοινωνίας», άρχισαν να γίνονται αντικείμενο μελέτης. Αυτό ισχύει και για το πεδίο της ιστοριογραφίας. Ο «πολιτισμός» έγινε η «νέα λέξη buzz», η λέξη που έγινε καραμέλα, σύμφωνα με τον Wehler. Οι ιστορικοί είχαν την τάση να εγκαταλείψουν την κοινωνιολογική και μαρξιστική προσέγγιση, ενώ ο Foucault, τον οποίον ο Wehler είχε αντιμετωπίσει ως πνευματικό του αντίπαλο, άρχισε να αναγνωρίζεται ολοένα και περισσότερο.³¹ Ενώ είκοσι πέντε χρόνια πριν, η πολιτισμική ιστορία φαινόταν ιδιαίτερα παλιομοδίτικη στους ιστορικούς της κοινωνίας, τώρα φαινόταν να μετατρέπεται σε μια μεγάλη «πρόκληση» για αυτούς. Αρκετά απροσδόκητα, αυτοί που πρωτοστάτησαν στην κριτική της «παραδοσιακής ιστορίας» βρέθηκαν να υφίστανται την κατηγορία ότι «δεν είναι πλέον ενημερωμένοι», δεν συντάσσονται με τις νέες εξελίξεις στο πεδίο της ιστοριογραφίας και της κοινωνικής θεωρίας. Πράγματι, σε αυτήν την περίπτωση οι στίχοι του τραγουδιού του Bob Dylan αποκτούν επικαιρότητα: «οι καιροί αλλάζουν».

(...)

Στο δεύτερο μέρος αυτού του άρθρου θα προσπαθήσω να ρίξω φως στα γνωστικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η γερμανική ιστορία της κοινωνίας αναλύοντας ορισμένα σχετικά εννοιολογικά ζητήματα. Πολλά από αυτά προέρχονται από τη θεωρία εκσυγχρονισμού και από την θέση περί ιδιαίτερου δρόμου, όπως έχει προσεγγιστεί από τη θεωρία του εκσυγχρονισμού. Κάποια άλλα σχετίζονται με την ριζοσπαστική κριτική του ιστορικισμού. Αυτή η κριτική, όπως θα υποστηρίξω, έχει θεμελιωδώς διαμορφώσει το πρόγραμμα της γερμανικής ιστορίας της κοινωνίας σύμφωνα με αυτό που ονομάζω εννοιολογική αντιστροφή (conceptual inversion).

Θα τεκμηριώσω λοιπόν την άποψή μου αναλύοντας τις συνέπειες που έχουν οι εννοιολογικές αντιστροφές (conceptual inversions) στο πρόγραμμα της ιστορίας της κοινωνίας. Αυτές οι εννοιολογικές αντιστροφές είναι συνέπεια των θεωρητικών «πολέμων» που διεξάγονται από τους ιστορικούς της κοινωνίας. Οι θεωρητικοί αυτοί πόλεμοι έχουν σαν αποτέλεσμα να υιοθετείται μια οπτική η οποία είναι ουσιαστικά απλά και μόνο η αντιστροφή της αντίπαλης οπτικής, εκείνης δηλαδή προς την οποία απευθύνεται η κριτική των ιστορικών.

Ένα παράδειγμα εννοιολογικής αντιστροφής είναι μεταξύ της θεωρίας του Μαρξ και του Χέγκελ, δηλαδή η αντιστροφή του ιδεαλισμού του Χέγκελ από την υλιστική θεώρηση του Μαρξ (...).

Σελίδα 113

(...)

Τα περισσότερα προβλήματα στην ιστορία της κοινωνίας που συζητούνται κάτω από τις ετικέτες του πολιτισμού και του «υποκειμενικού νοήματος» είναι άμεση συνέπεια αυτού του είδους της διαδικασίας αναστροφής. Προέρχονται από την «αρνητική σχέση» της ιστορίας της κοινωνίας με δύο ανταγωνιστικά επιστημονικά προγράμματα κατά τη στιγμή της διαμόρφωσής της, δηλαδή, πρώτον, με τον ιστορικισμό, και δεύτερον, (πιο υπόρρητα) – με τον μαρξισμό. Αυτές οι δύο «αρνητικές σχέσεις» είχαν σοβαρές συνέπειες για τη θεωρητική και μεθοδολογική σύλληψη του προγράμματος Bielefeld. Η κατάσταση περιπλέκεται ακόμη περισσότερο από έναν (έμμεσο) θετικό δεσμό μεταξύ του μαρξισμού και της ιστορίας της κοινωνίας κατά τη φάση της διαμόρφωσής της, γεγονός που καθιστά αυτή τη σχέση εξαιρετικά διφορούμενη. 37

Παρακάτω θα παρουσιάσω τη θέση μου σχετικά με την «αρνητική σχέση» μεταξύ των επιστημονικών προγραμμάτων με βάση δύο παραδείγματα: πρώτον, την αντίληψη του Bielefeld σχετικά με τη σχέση μεταξύ δομής και προσώπου/ατόμου, μεταξύ κοινωνίας και πολιτισμού, - και δεύτερον, την αντίληψη του Bielefeld για την ιστορική εξήγηση.

Πρόσωπο/υποκείμενο και δομή ως ένα πρόβλημα αντιστροφής

Σαν μια εισαγωγή σε αυτό το πρόβλημα αντιστροφής, χρήσιμες είναι κάποιες αρχικές παρατηρήσεις σχετικά με τη σχέση μεταξύ προσώπου και δομής στον ιστορικισμό, στον μαρξισμό και στην ιστορική κοινωνική επιστήμη.

Στο Bielefeld, η ιστορικιστική μέθοδος επικρίθηκε για την μονομερή της εστίαση στα άτομα και τις προθέσεις τους. 38 Ο συγκεκριμένος μεθοδολογικός προσανατολισμός του ιστορικισμού απλώς αντιστράφηκε από το Bielefeld. Αντί της έμφασης στα άτομα, στο κεντρο της προσοχής του Bielefeld ήταν οι δομές. Η γερμανική ιστορία της κοινωνίας μαζί με τη γαλλική σχολή της κοινωνίας του Fernand Braudel και του κύκλου των ιστορικών του περιοδικού Annales, καθώς επίσης και με την μαρξιστική ιστορία της κοινωνίας του Eric Hobsbawm συμμερίζονται από κοινού αυτήν την εστίαση στις δομικές αναλύσεις. 40

Μια «δομική προσέγγιση», σύμφωνα με τον Kocka, κατευθύνει «το βλέμμα μας περισσότερο στις συνθήκες, στο εύρος και τις δυνατότητες της ανθρώπινης συμπεριφοράς και δράσης μέσα την ιστορία παρά στα ατομικά κίνητρα, τις αποφάσεις και τις ενέργειες των ατόμων. Κοντολογίς, εξετάζει συλλογικά φαινόμενα και όχι μεμονωμένα άτομα.

Επικεντρώνεται σε εκείνες τις όψεις της πραγματικότητας τις οποίες μπορούμε να προσεγγίσουμε μέσω της περιγραφής και της εξήγησης, παρά σε εκείνες για τις οποίες η πιο κατάλληλη μέθοδος είναι η ερμηνευτική κατανόηση, η κατανόηση του νοήματος που αποδίδεται στην δράση των ατόμων. Ενδιαφέρεται κυρίως για τα σχετικά σταθερά και «σκληρά» φαινόμενα που δύσκολα μεταβάλλονται. Από αυτήν την σκοπιά, η έννοια «δομή» δεν βρίσκεται σε αντίθεση με τη «διαδικασία/process» αλλά με το «γεγονός», «την απόφαση», «τη δράση» και «την προσωπικότητα». 41

Σελίδα 114

Συγχρόνως οι επεξηγηματικοί παράγοντες στις οποίες δίνει βάρος ο ιστορικισμός αντιστράφηκαν. Η σχολή του Bielefeld, αντί να τονίσει την «αποτελεσματική» δύναμη των προθέσεων και των ιδεών μέσα στην ιστορία, τόνισε τη σημασία των δομών, ιδιαίτερα των «σκληρών» οικονομικών και κοινωνικών δομών που μεταβάλλονται δύσκολα και αργά. Το ενδιαφέρον για τις «σκληρές» οικονομικές δομές αντί των «μαλακών» πολιτιστικών δομών, και η απόδοση επεξηγηματικής υπεροχής στις «σκληρές», μαρτυρά για μια μεθοδολογική συγγένεια ανάμεσα στη σχολή του Bielefeld και τον μαρξισμό στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970.

Αυτή η «αναστροφή» του ατόμου και της δομής στην ιστορία της κοινωνίας προκάλεσε μια εννοιολογική ένταση με σοβαρές συνέπειες μεταξύ αφενός των ατόμων, των ιδεών και των προθέσεων τους - δηλαδή, της υποκειμενικής σημασίας και εμπειρίας - και αφετέρου, των «αντικειμενικών δομών» της κοινωνίας. Μέσω της αντιστροφής, οι «δομές» στην ιστορία της κοινωνίας έγιναν συνώνυμες με οτιδήποτε δεν αφορούσε τα πρόσωπα: «υπερ-ατομικότητα» και «διαδικασίες μακράς διάρκειας». Ως εκ τούτου, οι «δομές» βρίσκονταν σε αντίθεση με τις προθέσεις των ατόμων και την ικανότητά τους να βιώσουν την ιστορία ως γεγονότα, δηλαδή, η έμφαση στις δομές είχε σαν αποτέλεσμα να υποτιμηθεί η δράση και η εμπειρία των ατόμων ως παράγοντες της ιστορίας. 42 Η κριτική που ασκεί η Ute Daniel στην ιστορία της κοινωνίας είναι ορθή - όπως σωστά σημειώνει «η ιστορία δεν διαδραματίζεται πίσω από τις πλάτες των ατόμων, οι άνθρωποι σκέφτονται αυτό που τους συμβαίνει και με τον έναν ή τον άλλο τρόπο το νοηματοδοτούν». Ορθή επίσης είναι η έκκλησή της για την ανάγκη μιας «ερμηνευτικής αλλαγής», μιας αναγκαίας αλλαγής ώστε να λαμβάνεται υπόψη η δράση των ατόμων και το υποκειμενικό νόημα ως παράγοντες που καθορίζουν την ιστορία. 43

(...)

Η θεωρία του εκσυγχρονισμού του Wehler (...) τελικά κατανοεί την ιστορία ως εξέλιξη των δομών, όπου το «τελικό στάδιο» της εξέλιξης θεωρείται ήδη γνωστό: είναι η δυτική φιλελεύθερη δημοκρατία. Από τη σκοπιά αυτή, ο μαρξισμός είναι πραγματικά μέλος της μεγάλης οικογένειας των θεωριών εκσυγχρονισμού, παρόλο που ο μαρξισμός υποστήριζε ότι ο κομμουνισμός, και όχι η φιλελεύθερη δημοκρατία, ήταν το τέλος, ο σκοπός, το «τελικό στάδιο» της ιστορίας.

Εντέλει, κατά παράδοξο τρόπο, η «εφαρμογή» της θεωρίας εκσυγχρονισμού στην ιστορία έχει αναλογίες με την «εφαρμογή» των μαρξιστικών θεωριών στην ιστορία: και οι δύο έχουν μια σιωπηρή τελεολογία που τελικά απορρέει από (...) τη χριστιανική πρόσληψη της ιστορίας. Η ιστορία, έτσι όπως συλλαμβάνεται με τελεολογικό τρόπο παραμένει τελικά μία εκδοχή της Heilsgeschichte (της λυτρωτικής, σωτηριολογικής αντίληψης της ιστορίας). Αυτή η σιωπηρή τελεολογία, επίσης με τη μορφή μιας «εξελικτικής λογικής» «συστημάτων» και «δομών», εξηγεί την εξάλειψη της ενδεχομενικότητας (contingency) μέσα στην ιστορία, μια έλλειψη την οποία βέβαια πολλοί ιστορικοί (όπως ο Breuilly) θεωρούν πολύ προβληματική.

(...)

2/12/2020